

Mariusz Kulik
(Instytut Historii PAN)

Wymiar sprawiedliwości Warszawskiego Okręgu Wojskowego armii rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku

*Justice Warsaw Military District of the Russian army at the turn
of the 19th and 20th century*

STRESZCZENIE:

W omawianym okresie Warszawski Okręg Wojskowy obejmował tereny większości Królestwa Polskiego oraz niektórych powiatów guberni grodzieńskiej i wołyńskiej. Struktura organizacyjna okręgu była rozbudowana i analogiczna do struktury rosyjskiego Ministerstwa Wojny. Na czele okręgu stał generał-gubernator, będący jednocześnie dowódcą wojsk okręgu. Podlegały mu wojska regularne i nieregularne oraz wszelkie instytucje wojskowe znajdujące się na tym terenie, w tym wydział sądowy wraz z sądem okręgowym i sądami pułkowymi. W ich skład wchodził oficerowie mający odpowiedni poziom wykształcenia prawniczego i praktykę zawodową. Obowiązujące przepisy regulowały zakres oraz tryb rozpatrywanych spraw sądowych. Stan etatowy zarządu sądowego Warszawskiego Okręgu Wojskowego wynosił około 90 osób, jednak stopniowo ulegał zwiększeniu. W jego składzie znajdowali się: prezes sądu, ośmiu sędziów, trzech (potem pięciu) śledczych, dziesięciu prokuratorów oraz personel pomocniczy. Skład personalny był przeważnie rosyjski, lecz spotykało się także przedstawicieli innych narodowości, w tym Polaków (Leon Iwanowski).

Słowa kluczowe: Rosja, armia, Warszawa, okręg wojskowy, sądownictwo

Na przełomie XIX i XX wieku Cesarstwo Rosyjskie było jednym z najrozsleglejszych państw świata. Kluczowe znaczenie dla Rosji miały okręgi zachodnie, w tym utworzony jako jeden z pierwszych (jeszcze w 1862 r.) Warszawski Okręg Wojskowy (WOW). Początkowo obejmował on tereny całego Królestwa Polskiego. W 1875 r. oddzielono od niego gubernię suwalską, którą przyłączono do Wileńskiego Okręgu Wojskowego. W 1894 r.

ponownie zmieniono granice WOW, do którego przyłączono niektóre powiaty guberni grodzieńskiej i wołyńskiej. W omawianym okresie w jego skład wchodziły gubernie: kaliska, piotrkowska, kielecka, radomska, lubelska, siedlecka, warszawska, płocka, łomżyńska oraz niektóre powiaty guberni grodzieńskiej (sokołowski, białostocki, wołkowyski, bielski, brzeski, prużański i kobryński) i wołyńskiej (włodzimierski i kowelski). Taki stan rzeczy obowiązywał do 1912 r., tj. do likwidacji guberni siedleckiej. Okręg w tym kształcie funkcjonował do wybuchu I wojny światowej¹.

Struktura organizacyjna WOW była rozbudowana i analogiczna do struktury rosyjskiego Ministerstwa Wojny. Na czele okręgu stał generał-gubernator, będący jednocześnie dowódcą wojsk okręgu. Podlegały mu wojska regularne i nieregularne oraz wszelkie instytucje wojskowe znajdujące się na podległym terenie.

Przy dowódcy okręgu obradowała Okręgowa Rada Wojskowa, która miała rozpatrywać sprawy gospodarcze okręgu, głównie finansowe. Tworzyli ją: przewodniczący – dowódca okręgu, oraz członkowie – pomocnik dowódcy okręgu, szef sztabu okręgu, intendent okręgu, szef artylerii okręgu, szef inżynierów okręgu, okręgowy inspektor medyczny, inspektor szpitali i przedstawiciel Ministerstwa Wojny. Niekiedy do składu rady wyznaczano także dowódców korpusów i wybranych dowódców dywizji (głównie gwardii)².

Generał-gubernatorowi podlegały sztab okręgu oraz specjalistyczne zarządy: artylerii, inżynierii, intendentury i medyczny oraz wojska regularne i nieregularne stacjonujące w WOW³.

Sztab okręgu miał kierować procesem dowodzenia wojskami, zbierać i przetwarzać informacje potrzebne do mobilizacji oraz zbierać informacje o stanach osobowych jednostek i instytucji wojskowych w okręgu. Szefa sztabu wybierał minister wojny w porozumieniu z dowódcą okręgu. Sztab składał się z trzech zarządów:

– zarządu generała-kwatermistrza, który składał się z trzech oddziałów: liniowego (skład i dyslokacja oddziałów wojskowych, udział w manewrach i drogi marszu), mobilizacyjnego i ogólnego ds. służby Sztabu

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Rząd Gubernialny Lubelski (RGL) (1867–1918), sygn. WP II 1894:46, cz. 1, Приказ войскам Варшавского Военного Округа (ПВВВО), 1894, nr 114; *Свод Военных Посатновлений 1869 года (СВП 1869 года)*, ks. II, С.-Петербург 1893, art. 1; *Военная Энциклопедия*, red. К. Величко, т. 5, С.-Петербург 1911, s. 247.

² *СВП 1869 года*, ks. II, art. 57–78; zob. APL, RGL (1867–1918), sygn. WP II 1914:24, ПВВВО, 1914, nr 4; M. Kulik, *Warszawski Okręg Wojskowy Rosyjskiej Cesarskiej Armii (1894–1914)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 4, s. 5–24.

³ *СВП 1869 года*, ks. II, art. 3–6; *Die Russische Armee*, Wien 1901, s. 156–159.

Generalnego (statystyczny, zbieranie informacji statystycznych i topograficznych o terenie okręgu i państw sąsiednich);

– zarządu dyżurnego generała, który składał się z oddziałów: inspektorskiego, gospodarczego i szpitalnego;

– zarządu komunikacji wojskowej (przewóz oddziałów i sprzętu wojskowego, nadzór na oddziałami etapowymi).

Oprócz wymienionych zarządów w skład sztabu wchodziły również kancelaria sztabu, wydział sądowy i archiwum sztabu okręgu⁴.

Zasady działania wojskowego resortu sprawiedliwości określały przepisy zawarte w XXIV tomie Zbioru Przepisów Wojskowych z 1869 r.

Okręgowy sąd wojskowy wszedł w struktury sztabu pod koniec lat 60. XIX wieku, co było związane z wprowadzanymi w życie kolejnymi reformami wojskowymi, w tym także dotyczącymi przepisów prawnych obowiązujących w armii. W miejsce dotychczas działających audytoriałów i komisji wprowadzono nowe struktury – Główny Sąd Wojskowy, sądy okręgowe i sądy pułkowe⁵.

Wszystkie sądy wojskowe były sądami kolegialnymi. Śledztwa prowadzili śledczy wojskowi, natomiast nadzór prokuratorski sprawował prokurator wojskowy i jego pomocnicy⁶.

Sądem wyższej instancji był sąd okręgowy działający przy sztabie okręgu wojskowego. Dla WOW znajdował się on w Warszawie. W jego skład wchodził członkowie stali i okresowi. Do członków stałych zaliczano prezesa sądu (w stopniu oficera starszego⁷) i etatowych sędziów wojskowych (w stopniu oficera starszego lub młodszego, mogli to być również urzędnicy wojskowi). Na swoje stanowiska byli wyznaczani rozkazem ministra wojny. Okresowymi członkami okręgowych sądów wojskowych byli oficerowie wyznaczeni z jednostek wojskowych stacjonujących w danym okręgu – dwóch oficerów starszych (dowodzący co najmniej dwa lata batalionem) i dwóch oficerów młodszych (dowodzący co najmniej cztery lata kompanią lub szwadronem). O wyborze okresowych członków sądów zawiadamiano w specjalnym rozkazie dowódcy okręgu wojskowego. Osoby te były wyznaczane z jednostek leżących najbliżej miejsca posiedzeń sądu. Na wypadek choroby jednego z członków

⁴ *СВП 1869 года*, ks. II, art. 79–102.

⁵ А. Безугольный, Н. Ковалевский, В. Ковалев, *История военно-окружной системы в России 1862–1918*, Москва 2012, s. 119.

⁶ *СВП 1869 года*, ks. XXIV, art. 5-6.

⁷ Rosyjski korpus oficerski w tym czasie dzielił się na trzy grupy: oficerów młodszych (ober-oficerów), do których zaliczano podporucznika, porucznika, sztabs-kapitana (sztabs-rotmistrz) i kapitana (rotmistrz); oficerów starszych (sztab-oficerów), do których zaliczano podpułkowników i pułkowników; generałów, do których zaliczano generałów majorów, generałów lejtnantów i generałów broni.

sądu zawsze była wyznaczana osoba rezerwowa, która mogłaby zająć miejsce nieobecnego. W przypadku, gdy sędzono oficera starszego, wśród okresowych członków sądu byli sami oficerowie starsi. Jeżeli podsądnym była osoba zajmująca wysokie stanowisko służbowe, wśród okresowych członków sądu były osoby zajmujące co najmniej równorzędne mu stanowisko⁸.

Sądy okręgowe mogły prowadzić sprawy dotyczące generałów i oficerów oraz urzędników wojskowych, żołnierzy niższych rangą, rozpatrywały apelacje sądów pułkowych oraz doniesienia składane przez wojskowych prokuratorów i śledczych⁹.

Sądy pułkowe znajdowały się przy każdej samodzielnej jednostce wojskowej. W ich skład wchodziły trzy osoby: przewodniczący i dwóch członków. Przewodniczący sądu pułkowego był wyznaczany spośród oficerów w randze podpułkownik–pułkownik, zajmujących stanowisko służbowe dowódcy batalionu, dywizjonu lub młodszego sztab-officera w pułku. Członków wyznaczano spośród oficerów zajmujących stanowisko dowódcy kompanii lub szwadronu. Skład sądu wyznaczał dowódca jednostki, przewodniczącego na okres roku, a członków na pół roku¹⁰.

W skład sądów wojskowych mogli wejść tylko oficerowie, którzy zaliczyli kurs wojskowych nauk prawnych i mieli kilkuletni staż na stanowisku dowódczym (kompanii lub batalionu)¹¹. Żaden członek sądu nie mógł być karany ani nie mogło być prowadzone w jego sprawie śledztwo.

Do rozpatrywania spraw sądowych w miastach oddalonych od siedziby sądu okręgowego organizowano specjalne okresowe sądy wojskowe. Posiedzenia tych sądów mogły się odbyć tylko dwa razy w roku w tym samym garnizonie. Wyjątek czyniono w razie zajścia wypadków nadzwyczajnych lub rażącego naruszenia dyscypliny. Sąd okresowy składał się ze stałego członka – pełniącego obowiązki prezesa oraz członków okresowych. Stały członek był etatowym pracownikiem wojskowego sądu okręgowego, natomiast członków okresowych wyznaczano spośród oficerów konkretnych jednostek¹².

Przy każdym sądzie znajdowała się kancelaria zajmująca się bieżącą korespondencją i dokumentacją prowadzonych spraw. Obsługiwali ją sekretarze i ich pomocnicy¹³.

⁸ *СВП 1869 года*, ks. XXIV, art. 24–44; А. Безугольный, Н. Ковалевский, В. Ковалев, *op. cit.*, s. 120.

⁹ *СВП 1869 года*, ks. XXIV, art. 260–261.

¹⁰ *СВП 1869 года*, ks. XXIV, art. 9–23.

¹¹ *Ibidem*, art. 81–89.

¹² *Ibidem*, art. 45–52.

¹³ *Ibidem*, art. 75–80.

Posiedzenia sądów odbywały się w specjalnie przygotowanych do tego pomieszczeniach, przy drzwiach zamkniętych¹⁴.

Raz w roku dowódca jednostki wojskowej, w której obradował sąd pułkowy, składał przełożonym sprawozdanie o działalności podległego sobie sądu. Podobnie czyniono także w przypadku sądów okręgowych i okresowych. Wszystkie te sprawozdania służyły potem do sporządzenia raportu z działalności Ministerstwa Wojny za dany rok kalendarzowy¹⁵.

Pracownikami wojskowego resortu sprawiedliwości mogli być tylko oficerowie, którzy byli poddanymi rosyjskimi i mieli wykształcenie wojskowo-prawnicze.

Kandydat na stanowiska:

- prezesa sądu okręgowego – musiał wcześniej piastować urząd sędziego wojskowego lub prokuratora wojskowego,
- sędziego wojskowego – musiał wcześniej być śledczym wojskowym lub pomocnikiem prokuratora wojskowego¹⁶.

Stan etatowy zarządu sądowego WOW wynosił 88 osób. Z czasem stan etatowy ulegał zwiększeniu, jednak nie był stały. W 1912 r. wynosił 97, a w 1915 r. – 94 osoby. W jego skład wchodził:

Prezes okręgowego sądu wojskowego – 1 – z dochodem 5400 rubli rocznie.

Sędziowie okręgowego sądu wojskowego – 6 (9 w 1915 r.) – każdy z dochodem 4125 rubli rocznie.

Śledczy wojskowi – 7 (10 w 1915 r.) – każdy z dochodem 2500 rubli rocznie.

Sekretarz sądu – 1 – z dochodem 1875 rubli rocznie.

Pomocnicy sekretarza – 6 (11 w 1915 r.) – każdy z dochodem 1125 rubli rocznie.

Kandydaci na stanowiska w wojskowym resorcie sprawiedliwości – 4 – każdy z dochodem 1200 rubli rocznie.

Tłumacze – 2 – każdy z dochodem 937,50 rubli rocznie.

Pisarze – 14 (17 w 1915 r.) – 5 wyższej klasy – każdy z dochodem 60 rubli rocznie, 5 średniej klasy – każdy z dochodem 36 rubli rocznie, 4 niższej klasy – każdy z dochodem 24 rubli rocznie.

Nadzór prokuratorski:

Prokurator wojskowy – 1 – z dochodem 5250 rubli rocznie.

Zastępcy (pomocnicy) prokuratora wojskowego – 11 (12 w 1915 r.) – każdy z dochodem 2500 rubli rocznie.

¹⁴ *Ibidem*, art. 90–96.

¹⁵ *Ibidem*, art. 122–130.

¹⁶ *Ibidem*, art. 148–152.

Sekretarz prokuratora wojskowego – 1 – z dochodem 1380 rubli rocznie.

Kandydaci na stanowiska w wojskowym wymiarze sprawiedliwości – 2 – z dochodem 1200 rubli rocznie.

Tłumacz – 1 – z dochodem 750 rubli rocznie.

Pisarze – 20 (21 w 1915 r.) – wyższej klasy – każdy z dochodem 60 rubli rocznie, 6 średniej klasy – każdy z dochodem 36 rubli rocznie, 7 niższej klasy – każdy z dochodem 24 rubli rocznie¹⁷.

Na czele zarządu stał prezes sądu w stopniu generała lejtnanta. W omawianym okresie stanowisko to zajmowali: Fiodor Jefimowicz Strielnikow (1897–1906), Nikołaj Fiedotowicz Doroszewskij (1907–1909), Siergiej Fiodorowicz Krechowiecki-Juszczenko (1910–1912) i Wasilij Aleksiejewicz Arbuzow (1903–1914)¹⁸.

Skład sędziowski liczył 8 członków, początkowo były to osoby w stopniu pułkownika, a później generała majora. Każdy sędzia, który pierwszy raz uczestniczył w pracach sądu, składał przysięgę przed duchownym tego samego, co on sam wyznania¹⁹. Wśród sędziów byli: Michaił Jemielianowicz Afanasjew (1907), Aleksander Aleksandrowicz Birszert (1903–1905), Iwan Michajłowicz Cholawko (1900), Marceł Stanisławowicz Chonskij (1907–1914), Michaił Ardalionowicz Dżakow (1909–1914), Paweł Aleksandrowicz Dorogoj (1897–1897), Nikołaj Fiodorowicz Doroszewski (1897–1898), Aleksander Michajłowicz Gorskij (1900–1906), Mitrofan Iwanowicz Jakubowskij (1897–1906), Siergiej Giergijewicz Jawlenskij (1913–1914), Anatolij Francewicz Kaminskij (1908–1914), Jewgienij Nikołajewicz Koziełkin (1907–1914), Siergiej Iwanowicz Maszrub-Szowerdow (1897), Aleksander Pawłowicz Miłkow (1907), Siergiej Piotrowicz Minin (1904–1906), Wasilij Aleksiejewicz Mower (1897–1898), Aleksander Aleksandrowicz Muszchnikow (1898–1900), Władimir Nikandrowicz Niszczenkow (1904–1906), Wasilij Konstantinowicz Pienkin (1907), Lew Antonowicz Płanson (1908–1914), Władimir Andriejewicz Rossowskij (1897–

¹⁷ *Смета военного министерства по главному военному-судному управлению на 1906 год*, [b.m.w.] 1906, s. 20; *Смета военного министерства по главному военному-судному управлению на 1907 год*, [b.m.w.] 1907, s. 24–25; *Смета военного министерства по главному военному-судному управлению на 1915 год*, [b.m.w.] 1915, s. 22–23.

¹⁸ *Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1898 г.*, С.-Петербург 1898; *Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Июля 1900 г.*, С.-Петербург 1900; *Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Сентября 1905 г.*, С.-Петербург 1905; *Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1910 г.*, С.-Петербург 1910; *Список генералам по старшинству. Составлен по 15-е Апреля 1914 г.*, С.-Петербург 1914, С. В. Волков, *Генералитет Российской Империи. Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II*, т. I–II, Москва 2010.

¹⁹ *СВП 1869 года*, ks. XXIV, art. 158.

1905), Georgij Iwanowicz Rudenko (1907–1914), Aleksander Fiodorowicz Sieleckij (1907–1908), Aleksiej Wasijewicz Stanisławskij (1897), Walerian Wasiljewicz Szapko (1903–1909), Piotr Aleksandrowicz Szwejkowski (1906), Nikoła Fiodorowicz Tarasienkow (1910–1914), Wasilij Nikołajewicz Uwerskij (1908–1914), Wiktor Wiktorowicz Wysotskij (1897–1906) i Michaił Nikoła Fiodorowicz Zagoskin (1903)²⁰.

Stanowisko śledczego wojskowego zajmował oficer w stopniu pułkownika. Początkowo funkcjonowały trzy takie etaty. Ich liczbę wkrótce zwiększono do pięciu. Stanowisko śledczych wojskowych zajmowali: Siergiej Arkadjewicz Borysoglebskij (1908–1914), Marceli Stanisławowicz Chonskij (1896–1901), Władimir Dmitrjewicz Ditiatjew (1897), Aleksander Michajłowicz Dobrianskij (1907–1914), Jakow Jewgienjewicz Duple (1895–1896), Gustaw Adolfowicz Firenkranc (1911–1914), Diodor Piotrowicz Granowski (1907–1908), Piotr Pawłowicz Gorodeckij (1908–1914), Leon Konstantinowicz Iwanowski (1916–1912), Siergiej Giergijewicz Jawlenski (1911–1912), Aleksander Pawłowicz Miłkow (1896–1901), Friedrich Adolfowicz Perzeke (1899–1901), Grigorij Grigorjewicz Peretc (1910), Lew Antonowicz Płanson (1898–1902), Iwan Ardalionowicz Płanson (1908), Nikoła Aleksandrowicz Potapow (1907–1909), Georgij Iwanowicz Rudenko (1897–1900), Anatolij Iwanowicz Smirnow (1910–1913), Nikoła Fiodorowicz Tarasienkow (1907–1908) i Jewgienij Konstantinowicz Tomilin (1908–1913)²¹.

Stanowisko prokuratora wojskowego zajmował oficer w stopniu generała majora. W omawianym okresie stanowisko to zajmowali: Paweł Iwanowicz Bogdanow (1898–1903), Nikoła Fiodorowicz Władimirowicz Kaznaczejew (1908–1914), Piotr Piotrowicz Muchin (1904–1906), Władimir Nikanorowicz Niszczencow (1907), Aleksander Timofiejewicz Sempliczewicz (1897). Podlegało mu siedmiu, a z czasem dziewięciu pomocników. Byli to oficerowie w stopniach kapitana lub podpułkownika. Stanowisko to w omawianym okresie zajmowali: Anatolij Władimirowicz Abdułow (1909–1912), Paweł Nikołajewicz Aleksandrow (1898), Aleksander Aleksandrowicz Andrianow (1897–1898), Aleksander Piotrowicz Andriejew (1900), Aleksander Nikołajewicz Bielawskij (1913), Konstantin Iwanowicz Bołdeskul (1912), Siergiej Arkadiewicz Borysoglebskij, Andriej Władimirowicz

²⁰ Список генералам...1-е Января 1898 г.; Список генералам...1-е Июля 1900 г.; Список генералам...1-е Сентября 1905 г.; Список генералам...1-е Января 1910 г.; Список генералам... 15-е Апреля 1914 г.; С. В. Волков, *op.cit.*

²¹ Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Мая 1901 г., С.-Петербург 1901; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1902 г., С.-Петербург 1902; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Марта 1912 г., С.-Петербург 1912; С. В. Волков, *op.cit.*

wicz Chaskin (1897), Konstantin Aleksandrowicz Czywadze (1898–1900), Michaił Ardalionowicz Dżakow (1906–1908), Aleksander Michajłowicz Dobrowolskij (1897–1900), ks. Siergiej Aleksandrowicz Druckoj (1903), Gustaw Juliewicz Firenkranc (1908), Nikoła Pawłowicz Girs (1908–1913), Diodor Piotrowicz Granowskij (1896–1901), Piotr Pawłowicz Gorodeckij (1907–1909), Władimir Jewgrafowicz Ignatowicz (1898–1900), Leon Konstanty Iwanowskij (1906–1907), Siergiej Georgijewicz Jawlenskij (1903–1909), Aleksander Fiodorowicz Jerancow, Paweł Jewgieniewicz Kamienkij (1905–1906), Wiaczesław Wiaczesławowicz Kann (1912), Aleksander Robertowicz Kretcer (1908–1913), Iwan Piotrowicz Kuleszow (1908–1913), Maksym Ksenofontowicz Linkin (1900–1907), Georgij Ipolitowicz Lisowski (1912–1913), Władimir Ilicz Ładyżenskij (1911), Władimir Iwanowicz Łazariew (1906–1908), Władimir Władimirowicz Nikitin, Iwan Ardalionowicz Panow, Friedrich Adolfowicz Perzeke (1898), Lew Antonowicz Płanson (1893–1898), Siergiej Aleksandrowicz Polakow (1897), Nikoła Aleksandrowicz Potapow (1900–1906), Aleksandr Siemionowicz Riezanow (1912–1913), Nikoła Nikołajewicz Sawiełow (1908–1912), Lew Piotrowicz Siemienow (1911–1913), Anatolij Iwanowicz Smirnow (1913–1914), Borys Władimirowicz Szawrow (1904–1906), Lew Iwanowicz Szebeko (1897), Konstantin Nikołajewicz Szrejterfeld (1904–1908), Nikoła Fiodorowicz Tarasienkow (1900), Aleksiej Aleksandrowicz Wołodkowskij (1903–1906), Nikoła Nikołajewicz Zabięło (1903–1906), Adam Aleksandrowicz Zaliwskij (1897–1898) i Aleksander Nikołajewicz Zielenski (1905–1914)²².

Skład wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Warszawskim OW pod względem narodowościowym był w dużej mierze rosyjski. Spotykało się pojedynczych przedstawicieli innych narodowości, Niemców (głównie tzw. Bałtów) a także Polaków. Osób polskiego pochodzenia mogło być kilka, np. Marceli Chonskij, Leon Iwanowskij czy Anatol Kaminskij. Wskazują na to brzmienie nazwisk, imion i imion ojców, jednak tylko w przypadku Leona Iwanowskiego można mieć pewność, że był Polakiem. Pewność tę dają zachowane po nim dokumenty oraz późniejsza służba w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym²³.

²² *Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1898 г., С.-Петербург 1898; Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1905 г., С.-Петербург 1905; Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Мая 1913 г., С.-Петербург 1913; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Мая 1901 г.; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Марта 1912 г., Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Марта 1914 г., С.-Петербург 1914.*

²³ Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne Leona Iwanowskiego, sygn. Ap. 624.

W posiedzeniach sądów wojskowych brali też udział oficerowie polskiego pochodzenia. Wybierano wówczas oficerów starszych stopniem, którzy mieli duże doświadczenie wojskowe. Wśród czasowych członków sądu okręgowego można odnaleźć np. ppłka Mariana Kaminskiego s. Ludwika²⁴. Oficerów polskiego pochodzenia można było często spotkać w składzie sądów pułkowych. Jednym z nich był np. Jan Rządkowski²⁵.

Skład wyznaniowy opisywanej grupy osób był przeważnie prawosławny. Zdarzali się jednak przedstawiciele innych wyznań, głównie protestanci, np. Marcei Chonskij, Gustaw Adolf Firenkranc czy Leon Iwanowski. Nie spotykało się wśród nich rzymskich katolików.

Wszyscy oficerowie pracujący w wojskowym wymiarze sprawiedliwości okręgu przeszli standardową drogę oficera służącego w armii – od wojskowej szkoły średniej po akademię. Spośród 85 osób średnie szkoły wojskowe ukończyło co najmniej 35 osób. Szkołami tego typu były gimnazja wojskowe, zreorganizowane później w korpusy kadetów. Nauka w nich trwała około 7 lat i odbywała się na koszt państwa. Absolwenci tych szkół byli później przyjmowani do różnych specjalistycznych szkół wojskowych.

Wojskowe szkoły specjalne kształciły przyszłych oficerów na potrzeby wszystkich rodzajów wojsk – piechoty, kawalerii, artylerii i wojsk inżynieryjnych. Nauka w nich trwała, w zależności od profilu kształcenia, dwa lub trzy lata. Absolwenci tych szkół byli promowani na pierwszy stopień oficerski. Oficerów kształcono także w szkołach junkrów piechoty. Z omawianej grupy ten typ szkół ukończyła zdecydowana większość osób, około 60.

Zdecydowana większość oficerów ukończyła specjalistyczne szkoły wojskowe – Pawłowską, Konstantynowską (najwięcej absolwentów) i Aleksiejewską. Pojedyncze osoby – szkoły junkrów piechoty, głównie w Moskwie i jedna w Wilnie (Leon Iwanowski).

Wszyscy oficerowie ukończyli Wojskową Akademię Prawną w Petersburgu, która umożliwiała piastowanie stanowisk w opisywanym zarządzie. Studia tutaj trwały dwa lata. Egzaminy wstępne do akademii były dwustopniowe. Pierwszy stopień, w okręgach wojskowych, przeprowadzano w czerwcu, natomiast drugi w samej akademii w sierpniu lub wrześniu. Egzaminy każdego szczebla trwały około dwóch tygodni²⁶. Obowiązujące przepisy zakładały przyjęcie do akademii maksymalnie 30

²⁴ APL, RGL (1867–1918), sygn. WP II 1906:78, ПБВВО, 1906, nr 130; *Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1905 г.*, s. 1205.

²⁵ Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne gen. Jana Rządковского, sygn. Ap. 6018, VM 45/3520, VM 89/8357.

²⁶ *СВП 1869 года*, ks. XV, art. 5, 13.

słuchaczy. Liczba oficerów z każdego okręgu wojskowego była uzależniona od ilości stacjonujących w nim dywizji piechoty. Okręgi Wschodniosyberyjski, Omski, Turkiestański i Kaukaski mogły mieć najwyżej po jednym oficerze na roku²⁷.

Do Wojskowej Akademii Prawniczej mieli wstęp wszyscy sztabi i oberoficerowie, którzy ukończyli średnie i wyższe szkoły wojskowe lub zdali w nich egzaminy końcowe. Musieli posiadać również co najmniej cztery lata wysługi²⁸. Każdemu oficerowi chcącemu wstąpić do akademii wojskowej przysługiwał trzymiesięczny urlop na przygotowanie się do egzaminów. Oficerów posiadających dyplom ukończenia studiów uniwersyteckich zwalniano z egzaminu do akademii²⁹. Egzaminy obejmowały następujące przedmioty: język rosyjski, historię polityczną, geografę, administrację wojskową, ustawę o służbie garnizonowej, język obcy (niemiecki, francuski lub angielski). Ukończenie akademii dawało wyższe wykształcenie wojskowe i prawnicze³⁰.

Oficer przechodząc do wojskowego wymiaru sprawiedliwości miał zachowywany, podwyższany lub zmniejszany stopień wojskowy. Przy przejściu z wojsk liniowych stopień wojskowy zmniejszano, z artylerii – zachowywano, z gwardii – awansowano na kolejny stopień wojskowy³¹.

W omawianej grupie oficerów kilku wywodziło się z oddziałów gwardii. Większość z nich służyła wcześniej w Izmajłowskim Pułku Gwardii stacjonującym w Sankt Petersburgu, jak: Wasilij Arbuzow, Nikołaj Doroszewskij, Jewgienij Koziełkin, Wasilij Pienkin, Georgij Rudenko, natomiast inni – w Wołyńskim Pułku Gwardii – Konstantin Bołdeskul, 2. Batalionie Strzelców Gwardii – ks. Siergiej Druckoj, Pawłowski Pułku Gwardii – Siergiej Minin, Kozackim Pułku Gwardii – Lew Płanson.

Oficerowie służący w wojskowym wymiarze sprawiedliwości pieli się stosunkowo szybko po szczeblach kariery służbowej. Po ukończeniu akademii byli kandydatami do objęcia stanowiska w wojskowym wymiarze sprawiedliwości, następnie zajmowali funkcje pomocnika prokuratora wojskowego, śledczego wojskowego, sędziego wojskowego, prokuratora wojskowym, prezesa sądu okręgowego, członka głównego sądu wojskowego, głównego prokuratora wojskowego i prezesa głównego sądu wojskowego.

²⁷ APL, RGL (1867–1918), sygn. WP I 1883:7, Приказ по Военному Ведомству, 1883, nr 9.

²⁸ СВП 1869 года, ks. XV, art. 16.

²⁹ СВП 1869 года, ks. XV, art. 22.

³⁰ В. Кузмин-Караваяев, *Военно-Юридическая Академия 1866–1891 гг. Краткий исторический очерк*, С.-Петербург 1891.

³¹ СВП 1869 года, ks. XXIV, art. 162.

W armii rosyjskiej na kolejne stopnie wojskowe awansowano co cztery lata. Pewien problem pojawiał się przy mianowaniu na stopień kapita-
na i stopnie wyższe (podpułkownik, pułkownik), gdzie wymagane było
istnienie wakującego stanowiska służbowego danego szczebla. Szybciej
niż przeciętni oficerowie awansowali absolwenci akademii, jednak nie
było reguły, o ile lat czas ten ulegał skróceniu. W armii rosyjskiej na sto-
pień podpułkownika awansowano po około 21 latach służby w stopniu
oficerskim. Oficerowie wojskowego wymiaru sprawiedliwości ten stopień
osiągali po 10–15 latach służby³².

Sprawy, które rozpatrywano, dotyczyły przede wszystkim wykroczeń
popelnionych przez żołnierzy. Specjalne posiedzenia sądów odbywały się
w wyznaczonych miejscach i terminach oraz w ustalonych wcześniej skła-
dach. Sprawozdania z działalności tych sądów zamieszczano w specjal-
nych rozkazach wydawanych do wojsk okręgu. Informowano wówczas
o popełnionym przestępstwie i karze za nie. W przypadku oficerów poda-
wano tylko artykuł, na którego podstawie byli karani³³.

Statystykę działalności wojskowego wydziału sprawiedliwości za-
mieszczano w specjalnych sprawozdaniach Ministerstwa Wojny za kon-
kretny rok. Wydawnictwo to informowało o działalności poszczególnych
zarządów wchodzących w skład resortu wojny i podawało zbiorcze sta-
tystyki przestępczości i jej wykrywalności w armii. Informacje dotyczyły
liczby spraw wpływających, rozpoczętych, zakończonych itp. Oddzielne
informacje odnosiły się do przestępczości wśród oficerów, żołnierzy niż-
szych rangą (podoficerowie i szeregowi) oraz urzędników. Robiono spe-
cjalne wyliczenia pokazujące przestępczość w poszczególnych okręgach
wojskowych, rodzajach sił zbrojnych, z podziałem na rodzaje przestępstw
(np. nadużycie uprawnień służbowych, malwersacje finansowe i gospo-
darcze, sprzeniewierzenie mienia państwowego, napady, dezercje, naru-
szenie godności osobistej czy naruszenie moralności). Informowano także
o wymiarze kar, jaki zastosowano, aresztu po karę śmierci włącznie, zła-
godzeniach wyroku itp.³⁴

³² Leon Iwanowski stopień ppłka osiągnął po 15 latach służby. Adam Zaliwski stopień
ppłka osiągnął po 13 latach służby, a Konstantin Bołdeskul czy Georgij Lisowskij – po 10
latach służby w stopniu oficerskim.

³³ Zob. APL, RGL (1867–1918), sygn.: WP II 1889:15/2; WP II 1896:58; WP I 1899:10; WP
I 1905:67; WP I 1906:78; WP I 1910:57.

³⁴ Zob. *Всеподданнейший отчет о действиях Военного Министерства за 1897 год. Пред-
ставлен Государью Императору 31-го Декабря 1898 года*, С.-Петербург 1899, s. 82–91,
załącznik *Отчет Главного военно-судного управления за 1897 год*; *Всеподданнейший отчет
о действиях Военного Министерства за 1910 год*, С.-Петербург 1910, s. 58–66, załącznik
Отчет Главного военно-судного управления за 1910 год.

Wojskowy wymiar sprawiedliwości WOW (Zarząd Sądowy Wojskowego Okręgu Wojskowego) był jednym ze sprawniejszych tego typu zarządów w armii rosyjskiej. Skala jego działalności była duża, ponieważ WOW był jednym z najważniejszych i najliczniejszych okręgów w cesarstwie. Kierowano do niego także dobrze przygotowaną merytorycznie kadre, która w całości była kształcona w akademii wojskowej, co w ówczesnej armii było rzadkością.

Wymiar sprawiedliwości Warszawskiego Okręgu Wojskowego jest tematem bardzo obszernym i do tej pory w Polsce mało znanym. Analiza jego działalności pozwala na uchwycenie pewnej części wewnętrznego życia armii rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. Szczególnie dotyczy to jego obszarów leżących na granicy prawa, a często z jego przekroczeniem. Rozbudowane statystyki ukazują ich skalę, jednak jednostkowe opisy poszczególnych spraw dają wiele cennych informacji o życiu gospodarczym i społecznym tego hermetycznego świata. Ukazują także często nieznanne obrazy z historii ziem polskich okresu zaborów.

Tabela 1. Wykaz szkół wojskowych ukończonych przez oficerów wymiaru sprawiedliwości Warszawskiego Okręgu Wojskowego armii rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku

Nazwisko i imię	Szkoła średnia	Szkoła wojskowa	Akademia
Abdułow Anatolij Władimirowicz	Brak danych	1 Pawłowska Szkoła Wojskowa (1 PSW)	Akademia Wojenna Prawna (AWP)
Afanasjew Michaił Jemielianowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Andrianow Aleksander Aleksandrowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Andriejew Aleksander Piotrowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Arbuzow Wasilij Aleksiejewicz	Brak danych	Mikołajewska Szkoła Kawaleryjska	AWP
Bielawskij Aleksander Nikołajewicz	Gimnazjum w Warszawie	Moskiewska Szkoła Wojskowa	AWP
Birszert Aleksander Aleksandrowicz	1 Gimnazjum Wojskowe w Sankt Petersburgu	2 Konstantynowska Szkoła Wojskowa (2 KSW)	AWP
Bogdanow Paweł Iwanowicz	Brak danych	Michajłowski Instytut Mierniczy	AWP

ciąg dalszy tab. 1

Boldeskul Konstantin Iwanowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Borysoglebskij Siergiej Arkadiewicz	Szkoła Realna w Astrachaniu	Moskiewska Szkoła Junkrów Piechoty	AWP
Chaskin Andriej Władimirowicz	Brak danych	1 PSW	AWP
Cholawko Iwan Michajłowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Chonskij Marceli Stanisławowicz	Brak danych	Mikołajewska Szkoła Inżynieryjna	AWP
Czywadze Konstantin Aleksandrowicz	Korpus Kadetów w Tyflisie	3 Aleksiejewska Szkoła Wojskowa (3 ASW)	AWP
Ditiatjew Władimir Dmitrjewicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Djakow Michaił Ardalionowicz	Korpus Kadetów w Pskowie	2 KSW	AWP
Dobrowolskij Aleksander Michajłowicz	Gimnazjum Wojskowe w Kijowie	2 KSW	AWP
Dobrianskij Aleksander Michajłowicz	Męskie Gimnazjum Klasyczne w Chelmie	Moskiewska Szkoła Junkrów Piechoty	AWP
Dorogoj Paweł Aleksandrowicz	2 Korpus Kadetów w Sankt Petersburgu	1 PSW	AWP
Doroszewskij Nikołaj Fiodorowicz	Gimnazjum Męskie w Czernihowie	2 KSW	AWP
ks. Druckoj Siergiej Aleksandrowicz	Brak danych	3 ASW	AWP
Duble Jakow Jewgienjewicz	Brak danych	3 ASW	AWP
Firenkranc Gustaw Juliewicz	Piotrowski Korpus Kadetów w Połtawie	3 ASW	AWP
Girs Nikołaj Pawłowicz	Brak danych	Konstantynowska Szkoła Artylerii	AWP
Gorskij Aleksander Michajłowicz	Brak danych	Brak danych	AWP

ciąg dalszy tab. 1

Granowskij Diodor Piotrowicz	4 Moskiewski Korpus Kadetów	2 KSW	AWP
Granowski Dymitr Piotrowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Gorodeckij Piotr Pawłowicz	Korpus Kadetów w Symbirsku	1 PSW	AWP
Ignatowicz Władimir Jewgrafowicz	2 Moskiewski Korpus Kadetów	Michajłowska Szkoła Artylerii	AWP
Iwanowski Leon Konstanty	8 Gimnazjum Męskie w Sankt Petersburgu	Wileńska Szkoła Junkrów Piechoty	AWP
Jakubowskij Mitrofan Iwanowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Jawlenskij Siergiej Georgijewicz	2 Gimnazjum Wojskowe w Moskwie	3 ASW	AWP
Jerancow Aleksander Fiodorowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Kamienskij Paweł Jewgieniewicz	Korpus kadetów	2 KSW	AWP
Kaminskij Anatolij Francewicz	2 Gimnazjum Wojskowe w Moskwie	2 KSW	AWP
Kann Wiaczesław Wiaczesławowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Kaznaczejew Nikołaj Władimirowicz	2 Gimnazjum Wojskowe w Moskwie	2 KSW	AWP
Koziełkin Jewgienij Nikołajewicz	Gimnazjum Wojskowe w Orle	2 KSW	AWP
Krechowiecki-Juszczenko Siergiej Fiodorowicz	Gimnazjum Wojskowe w Niżnym Nowogrodzie	1 PSW	AWP
Kreter Aleksander Robertowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Kuleszow Iwan Piotrowicz	Szkoła realna	Moskiewska Szkoła Wojskowa	AWP

ciąg dalszy tab. 1

Lipkin Maksim Ksenofontowicz	Gimnazjum Wojskowe w Połocku	2 KSW	AWP
Lisowskij Georgij Ipolitowicz	Nikołajewski Korpus Kadetów	Mikołajewska Szkoła Kawaleryjska	AWP
Ładyżenskij Władimir Ilicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Łazariew Władimir Iwanowicz	Brak danych	Kijowska Szkoła Wojskowa	Cesarski Uniwersytet Moskiewski, AWP
Maszrub-Szowerdow Siergiej Iwanowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Miłkow Aleksander Pawłowicz	Seminarium duchowne	3 ASW	Michajłowska Akademia Artylerii, AWP
Minin Siergiej Piotrowicz	2 Gimnazjum Wojskowe w Moskwie	3 ASW	AWP
Mower Wasilij Aleksiejewicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Muchin Piotr Piotrowicz	Gimnazjum Wojskowe w Kijowie	2 KSW, Michajłowska Szkoła Artylerii	AWP
Musznikow Aleksander Aleksandrowicz	2 Gimnazjum Wojskowe w Sankt Petersburgu	1 PSW	AWP
Nikitin Władimir Władimirowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Niszczenkow Władimir Nikanorowicz	1 Gimnazjum Wojskowe w Sankt Petersburgu	2 KSW	AWP
Panow Iwan Ardalionowicz	Korpus Kadetów w Pskowie	1 PSW	AWP
Peretc Grigorij Grigorjewicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Perzeke Friedrich Adolfowicz	Gimnazjum Męskie w Lipawie	2 KSW	AWP
Pienkin Wasilij Konstantinowicz	2 Gimnazjum Wojskowe w Moskwie	3 ASW	AWP

ciąg dalszy tab. 1

Planson Lew Antonowicz	3 Gimnazjum wojskowe w Sankt Petersburgu	Mikołajewska Szkoła Kawalerii	AWP
Planson Iwan Ardalionowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Polakow Siergiej Aleksandrowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Potapow Nikołaj Aleksandrowicz	Szkoła Realna w Sankt Petersburgu	Mikołajewska Szkoła Kawalerii	AWP
Riezanow Aleksander Siemionowicz	Syberyjski Korpus Kadetów	1 PSW	AWP
Rossowskij Władimir Andriejewicz	Brak danych	2 KSW	AWP
Rudenko Georgij Iwanowicz	Gimnazjum Wojskowe w Połtawie	2 KSW	AWP
Sawiełow Nikołaj Nikołaj	Korpus kadetów	Konstantynowska Szkoła Artylerii	AWP
Sielieckij Aleksander Fiodorowicz	Brak danych	1 PSW, Michajłowska Szkoła Artylerii	Mikołajewska Akademia Sztabu Generalnego, AWP
Semplikiewicz Aleksander Timofiejewicz	Piotrowski Korpus Kadetów w Połtawie	2 KSW	AWP
Siemienow Lew Piotrowicz	Korpus Kadetów w Symbirsku	Konstantynowska Szkoła Artylerii	AWP
Smirnow Anatolij Iwanowicz	Gimnazjum Męskie w Wołogdzie	Moskiewska Szkoła Junkrów Piechoty	AWP
Stanisławskij Aleksiej Wasijewicz	Brak danych	Mikołajewska Szkoła Inżynierii	AWP
Strielnikow Fiodor Jefimowicz	Brak danych	Brak danych	Mikołajewska Akademia Sztabu Generalnego, AWP
Szapko Walerian Wasiljewicz	Gimnazjum Męskie w Żytomierzu	2 KSW	AWP
Szawrow Borys Władimirowicz	Korpus Kadetów w Orenburgu	3 ASW	AWP

ciąg dalszy tab. 1

Szebeko Lew Iwanowicz	3 Gimnazjum Wojskowe w Moskwie	2 KSW	AWP
Szrejterfeld Konstantin Nikołajewicz	Korpus Kadetów w Symbirsku	1 PSW	AWP
Szwejkowskij Piotr Aleksandrowicz	Gimnazjum	2 KSW	AWP
Tarasienkow Nikołaj Fiodorowicz	4 Korpus Kadetów w Moskwie	3 ASW	AWP
Tomilin Jewgienij Konstantinowicz	Korpus Kadetów w Kijowie	2 KSW	AWP
Uwerskij Wasilij Nikołajewicz	Gimnazjum Wojskowe w Połocku	1 PSW	AWP
Wołodkowskij Aleksiej Aleksandrowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Wysotskij Wiktor Wiktorowicz	Brak danych	Brak danych	AWP
Zabiełło Nikołaj Nikołajewicz	1 Korpus Kadetów w Moskwie	3 ASW	AWP
Zagoskin Michaił Nikołaj	Brak danych	3 ASW	AWP
Zaliwskij Adam Aleksandrowicz	2 Gimnazjum Wojskowe w Moskwie	3 ASW	AWP
Zielenskij Aleksander Nikołajewicz	Brak danych	Moskiewska Szkoła Junkrów Piechoty (roczny kurs)	Cesarski Uniwersytet Moskiewski, AWP

Źródło: Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1898 г.; Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Июля 1900 г.; Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Сентября 1905 г.; Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1910 г.; Список генералам по старшинству. Составлен по 15-е Апреля 1914 г.; Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1898 г.; Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1905 г.; Список подполковникам по старшинству. Составлен по 1-е Мая 1913 г.; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Мая 1901 г.; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Января 1902 г.; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Марта 1912 г.; Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е Марта 1914 г.

BIBLIOGRAFIA:

Die Russische Armee, Wien 1901.

Kulik M., *Warszawski Okręg Wojskowy Rosyjskiej Cesarskiej Armii (1894–1914)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 4, s. 5–24.

Безугольный А., Ковалевский Н., Ковалев В., *История военно-окружной системы в России 1862–1918*, Москва 2012.

Военная Энциклопедия, red. К. Величко, t. 5, С.-Петербург 1911.

Волков С. В., *Генералитет Российской Империи. Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II*, t. I–II, Moskwa 2010.

Кузмин-Караваев В., *Военно-Юридическая Академия 1866–1891 гг. Краткий исторический очерк*, С.-Петербург 1891.

ABSTRACT:

During the analysed period the Warsaw Military District encompassed most areas of the Kingdom of Poland and some poviats of the guberniyas of Grodno and Volhynia. The organisational structure of the district was complex, analogically to the structure of the Russian Ministry of War. It was headed by the general-governor, who was at the same time the commander of the district army. He was in charge of regular and irregular units and all military institutions located in this area, including the judicial department, district courts and regiment courts. These employed officers with adequate level of legal education and professional practice. The regulations of that time laid out the scope and mode of investigation of cases. The employment of the judicial department of the Warsaw Military District amounted to around 90 people, however, it was gradually increased. The staff comprised the chair of the court, eight judges, three (later five) investigating officers, ten prosecutors and auxiliary staff. The employees were mainly Russian, though there were also some representatives of other nationalities, including Poles (Leon Iwanowski).

Key words: Russia, the army, Warsaw, military district, judiciary

NOTA O AUTORZE:

Mariusz Kulik – dr, pracownik Instytutu Historii PAN. W swych badaniach skupia się na dziejach XIX i początków XX wieku, głównie obecności Polaków w Rosji (służba w armii) oraz Rosjan w Królestwie Polskim. Autor opracowania *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*.